

**Д.У.Нормўминова,
Тошкент молия институти магистранти**

ҚУРИЛИШ КОРХОНАЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТНИ МҲХС АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация: Ушбу мақолада муаллиф қурилиш корхоналарида бухгалтерия ҳисобини ташкил этилишини, бухгалтерия ҳисоби тизимида харажатлар бошқариш ҳисобининг асосий мақсадини атрафлича ёритиб берган. Шунингдек, қурилиш корхонаси харажатларнинг корхона ичида бошқариш муаммосининг муҳимлигини инobatга олиб бухгалтерия ҳисобида харажатларни бошқариш тизими таклиф этилган, ҳамда харажатларни асосли равишда қисқартириш мақсадида, қурилиш корхоналарида харажатларни самарали бошқариш тизимини моҳияти кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: харажатларни бухгалтерия ҳисоби, маҳсулот ишлаб чиқариш таннарни, харажатларни бошқариш, харажатлар ҳисоби мақсади.

Abstract: In this article, the author describes in detail the organization of accounting in construction companies, the main purpose of cost management accounting in the accounting system. Given the importance of the problem of cost management within the enterprise of the construction company, a cost management system in accounting is proposed, as well as the essence of an effective cost management system in construction companies in order to significantly reduce costs.

Keywords: cost accounting, production cost, cost management, cost accounting purpose.

Кириш

Мамлакатимиз иқтисодиётини ривожланишида қурилиш тармоғи муҳим ўрини тутди. Айнан ушбу тармоққа кирувчи қурилиш корхоналари орқали иқтисодиётнинг барча соҳасига реал инвестициялар киритилади. Қурилиш тармоғи мамлакатимиз иқтисодиётининг барча соҳасида янги қувватларни қуриш, ишга тушириш, мавжуд қувватларни модернизациялаш, реконструкция қилиш, кенгайтириш, таъмирлаш ва бошқа шу каби ишларни амалга оширишнинг бош ижрочиси ҳисобланади.

Қурилиш корхоналари ўз фаолиятини хўжалик ҳисоб-китоби асосида юритувчи, яъни ўзини-ўзи маблағ билан таъминловчи, олган даромадлари эвазига барча харажатларини қопловчи ва пировард натижада фойда олувчи корхоналар сифатида бухгалтерия ҳисобининг муҳим субъектлари бўлиб ҳисобланади. Қурилиш корхоналари хўжалик фаолиятининг турлари, уларни ташкил қилувчи жараён ва муомалалар, эришилган молиявий натижалар, шунингдек хўжалик фаолиятини олиб борилишини таъминловчи активлар, бу активларни ташкил топиш манбалари бухгалтерия ҳисоби объектларини ташкил этади. Бу объектларни кузатиш, улар тўғрисидаги ахборотларни

назорат ва таҳлил қилиш ҳамда тегишли бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш ва фойдаланувчиларга етказиб бериш бухгалтерия ҳисобининг асосий функциялари бўлиб ҳисобланади.

Инсоният ҳамжамиятида жадал кечаётган ўзгаришлар ва тараққиёт жараёни, барча соҳалар, шу жумладан, бухгалтерия соҳасида ҳам туб ислохотларнинг янги босқичи бошланганлигини англатади. У ҳам бўлса, бизнинг назаримизга кўра, моҳиятан миллий қобикда қамралиб қолган, бугунги кун талаби нуқтаи-назаридан бирмунча биқик миллий ҳисобчиликнинг анъанавий тизимдан босқичма-босқич воз кечиш, мазмунан туб янги МҲХСга ўтишнинг зарурлиги хорижий инвесторларни зарур ахборот билан таъминлаш ва халқаро молия бозорларига кириш имкониятларини кенгайтириш, шунингдек ҳисоб ва аудит соҳалари мутахассисларини халқаро стандартлар бўйича тайёрлаш ҳаётий зарурат эканлиги билан изоҳланади.

Молиявий ҳисоботларнинг халқаро стандартларига ўтиш орқали қурилиш корхоналар, компаниялар дунёнинг фонд бозорлари субъектига айланишлари таъминланади, уларнинг хорижий капитални жалб қилиш юзасидан инвестицион жозибадорликлари ва кредит рейтингини оширади. Шунингдек, МҲХС асосида тузилган ҳисоботлар жаҳоннинг тараққий этган давлатлари молиявий институтларининг муҳим ахборот маконига қўшилишига имкон беради. Энг муҳими, МҲХС миллий стандартларга нисбатан бизнеснинг реал имкониятларини ишончлироқ кўриш ва билиш учун шароит яратади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари - ташқи фойдаланувчиларга компания тўғрисида иқтисодий қарорлар қабул қилишлари учун зарур бўлган молиявий ҳисоботларни тайёрлаш қоидаларини тартибга солувчи ҳужжатлар тўплами. Бухгалтерия ҳисоби стандарти - бухгалтерия ҳисобига қўйиладиган талабларни, шунингдек бухгалтерия ҳисобини юритишнинг мақбул усуллариини белгилайдиган ҳужжат.

Жумладан, А.Б.Генералова [2] “Бухгалтерия ҳисоби жараёнларини стандартлаштириш ғояси МҲХС Қўмитаси томонидан халқаро молиявий ҳисоботларни ишлаб чиқиш ва нашр этиш орқали амалга оширилмоқда. Ушбу ёндашувнинг моҳияти ҳар қандай мамлакатда ҳар қандай вазиятда қўлланиладиган ягона стандартлар тўпламини ишлаб чиқишдир, бу эса миллий стандартлардан воз кечишга олиб келади”. Айнан ушбу фикрлар республикамизда бухгалтерия ҳисоби тизимини МҲХСга ўтказиш жараёнига мувофиқ келади.

П.Р.Проскуровская [3] томонидан ягона стандартларнинг амал қилиниши ўз-ўзидан миллий стандартларни аҳамиятини йўқотиб боради. Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларининг барча жиҳатларини қамраб олувчи юқори сифатли МҲХС изчил, чеклашларсиз тўлиқ қўлланилиши барча потенциал фойдаланувчилар учун молиявий ҳисоботларнинг зарурий шаффофлигини таъминлайди. Ҳар бир стандарт, таснифлаш ва ўлчаш масалалари билан бир қаторда, молиявий ҳисоботда очилиши керак бўлган маълумотларнинг тўлиқ

рўйхатини ўз ичига олади. Ахборотнинг ишончлилиги ва шаффофлиги ҳисобот тайёрлайдиганларнинг белгиланган стандартларни қатъий бажаришга тайёрлиги билан белгиланади. МҲХС қатъий белгиланган кўрсатмалар эмас, гарчи улар умумий қабул қилинган бўлса ҳам, молиявий ҳисоботларни тайёрлаш ва ошкор қилишда уларнинг устуворлиги мажбурий ҳисобланмайди, аксинча ихтиёрий равишда фойдаланишга қаратилади.

Таҳлил ва натижалар

Қурилиш корхоналарида, бошқа хўжалик юритувчи субъектлар сингари, ҳисоб жараёнининг якуний босқичи бўлиб молиявий ва статистик ҳисоботларни тузиш ҳисобланади. Ушбу ҳисоботлар республикада миллий валютада минг сўм бирлигида тузилади. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида қонун (16-модда)га мувофиқ қурилиш корхоналарининг молиявий ҳисоботи ўз ичига қуйидагиларни олади:

- бухгалтерия баланси;
- молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот;
- асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот;
- пул оқимлари тўғрисида ҳисобот;
- хусусий капитал тўғрисида ҳисобот;
- изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришлар.

Қурилиш корхоналарига молиявий ҳисоботни ихчамлаштирилган тарзда тузиш ва тақдим этишга рухсат этилади. Ушбу ихчамлаштирилган молиявий ҳисобот ўз ичига бухгалтерия баланси, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот ҳамда изоҳлар, ҳисоб-китоблар ва тушунтиришларни олади.

Қурилиш корхоналарида пудрат шартномаларига кўра бажарилаётган қурилиш ишлари уларнинг асосий ишлаб чиқаришини ташкил қилади. Ишлаб чиқаришга сарфланган харажатлар эса бажарилган қурилиш ишларининг таннархини ташкил этади.

Қурилиш ишлари таннархига кирадиган харажатларнинг таснифи, гуруҳлари ва аниқ моддаларининг таркиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқиш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида низом»га мувофиқ бўлиши лозим.[3] Ушбу низомга кўра қурилиш ишлари таннархига кирадиган асосий ишлаб чиқариш харажатлари бевосита ва билвосита (устама) харажатларга бўлинади. Ушбу турдаги харажатлар иқтисодий моҳиятига кўра бешта гуруҳга ажратилади ва уларнинг таркибига қуйидаги харажат моддалари киритилади (1-жадвал).

1-жадвал

**Қурилиш ишлари таннархига киритиладиган
асосий ишлаб чиқариш харажатлари**

Харажат гуруҳи	Харажат моддалари	Бошланғич ҳужжатлар ва ҳисоб регистрлари
Бевосита материал харажатлари	Қурилиш ишларига бевосита сарфланган қурилиш материаллари, ярим фабрикатлар ва буюмлар, ёқилғи ва мойлаш материаллари, хўжалик инвентарлари ва бошқа материаллар	• Материал ҳисоботи (М-19) • Материал сарфи ҳисоботи (М-29) 10-с журнал-ордер
Бевосита меҳнат ҳақи	Қурилиш ишларини бевосита олиб борган қурилиш бригадалари аъзоларига ҳисобланган асосий иш ҳақи ва мукофотлар	• Нарядлар • Табеллар • Ҳисоб-тўлов қайдномалари • 10-с журнал-ордер
Бевосита меҳнат ҳақи фондидан ижтимоий суғуртага ажратмалар	Қурилиш ишларини бевосита олиб борган қурилиш бригада аъзолари иш ҳақи фондидан ижтимоий суғуртага ажратмалар	• Ижтимоий суғуртага ажратма ҳисоб-китоби 10-с журнал-ордер
Амортизация ажратмалари	Қурилиш ишларини олиб боришда бевосита иштирок этган асосий воситалар, номоддий активлар бўйича ҳисобланган эскириш суммаси	• Амортизация ҳисоб-китоби • 10-журнал-ордер
Бошқа ишлаб чиқариш харажатлари (билвосита устама харажатлар)	1. Асосий ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилган материаллар қийматидаги фарқлар 2. Асосий ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилган турли хизматлар (лойиҳалаштириш, сертификатлаш ва транспорт хизматлари, газ, сув ва электр қуввати билан таъминлаш, таъмирлаш ва бошқа хизматлар) 3. Асосий ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилган меъёردаги йўқотишлар 4. Асосий ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилган ёрдамчи ишлаб чиқариш ва умумишлаб чиқариш харажатлари 5. Асосий ишлаб чиқариш харажатларига ҳисобдан чиқарилган келгуси давр харажатлари 6. Бошқа ишлаб чиқариш харажатлари	• Счёт-фактуралар • Далолатномалар • Бухгалтерия ҳисоб-китоблари • 10-с журнал-ордер • Бошқа ҳужжатлар ва регистрлар

Қурилиш корхоналарида асосий ишлаб чиқариш харажатларининг синтетик ҳисоби 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счётида олиб борилади. Ушбу счёт доирасида ҳар бир қурилиш объекти харажатлари ҳисоби учун алоҳида аналитик счётлар очилади[5].

Қурилиш ишларини бажаришдан олинadиган даромадлар қурилиш корхоналарида фойда олишнинг асосий манбаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Республикамизнинг 2-сон БҲМС «Асосий хўжалик фаолиятидан олинган даромадлар»га мувофиқ қурилиш ишларидан олинган даромадларни тан олиш

ва бухгалтерия ҳисобида акс эттириш учун улар қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим[4]: **биринчидан**, қурилиш корхонаи томонидан даромадга эгалик қилиш ҳуқуқи бажарилган қурилиш ишларининг буюртмачиларга топширилганлигига гувоҳлик берувчи тегишли ҳужжатлар билан тасдиқланган бўлиши; **иккинчидан**, олинадиган даромаднинг суммаси аниқ бўлиши; **учинчидан**, бажарилган ишлардан келиб тушган ёки келиб тушадиган тушум қурилиш корхонаининг активларини кўпайишига ёки унинг мажбуриятларини камайишига олиб келишига тўлиқ ишонч бўлиши; **тўртинчидан**, буюртмачи қабул қилиб олган қурилиш иши учун пудратчи олдидаги мажбурияти суммасини сўзсиз тасдиқлаши.

Халқаро стандарт талаби билан тузиладиган ҳисоботларда харажатларни икки хил усулда таснифлаш тавсия этилади: харажатларнинг характери ва тайинланишига кўра. Харажатлар характерига кўра амортизация, иш ҳақи, транспорт харажатлари ва бошқа харажатлар сифатида таснифланади. Тайинланишига кўра харажатлар уларнинг функцияларига кўра таснифланиб, таннарх харажатлари, маъмурий харажатлар, сотиш харажатлари ва бошқаларга ажратилган[6].

Миллий стандартда эса уларнинг фақат тайинланишга кўра таснифланган. Халқаро стандарт талабларига кўра тавсия этилган иккита ёндашув молиявий натижалар таркибида харажатлар турлари бўйича салмоғини янада аниқроқ ифодалаш мумкин бўлади. Демак, халқаро стандарт харажатларни характери бўйича таснифлашни муҳим деб ҳисоблайди, тайинланишига кўра харажатларнинг таснифланиши қўшимча маълумот сифатида очиб берилиши керак[7].

Халқаро стандарт талабларига кўра тавсия этилган иккита ёндашув молиявий натижалар таркибида харажатлар турлари бўйича салмоғини янада аниқроқ ифодалаш мумкин бўлади. Демак, халқаро стандарт харажатларни характери бўйича таснифлашни муҳим деб ҳисоблайди, тайинланишига кўра харажатларнинг таснифланиши қўшимча маълумот сифатида очиб берилиши керак.

Хулоса ва таклифлар

Юқоридаги жадваллар маълумотларидан умумий хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, миллий ва халқаро стандартлар бўйича ҳисоботларнинг тузилиши ва мазмуни бўйича фарқли жиҳатлар кўп. Акциядорлик жамиятларида даромад ва харажатларни шакллантириш услубияти улар томонидан тузиладиган ҳисобот моддалари таркиби ва мазмуни билан бевосита боғлиқ. қурилиш корхоналарида молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти №1 (IAS) “Молиявий ҳисоботларни тақдим қилиш”, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти №33(IAS) “Акцияга тўғри келадиган фойда”, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти №2 (IFRS) стандартларига мувофиқ қурилиш корхоналарининг молиявий ҳолат ва ялпи даромад тўғрисидаги ҳисоботлар, акциялар бўйича тўловлар, соф фойданинг тақсимланиши каби масалаларни ўз ичига олади.

Шундай қилиб, ушбу молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари ва бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига мувофиқ тайёрланган ялпи даромад тўғрисидаги ҳисобот шакли қурилиш корхоналари фаолиятининг молиявий натижалари кўрсаткичларини шакллантиришнинг муҳим манбаи ҳисобланади. Ушбу ҳисобот даромадлар манбаларига қараб таснифланадиган олинган даромад гуруҳлари ва тегишли харажатлар гуруҳлари ўртасидаги нисбат принциплари асосида тузилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Генералова А.Б. Международные стандарты финансовой отчетности. / М.: ТК, Велби, Проспект, 416 с.
2. Проскуровская Р.П. Международные стандарты финансовой отчетности./, М.: Омега-Л, 2008. – 288 с
3. «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқиш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом». ЎзР ВМнинг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган.
4. БҲМС № 2 «Асосий хўжалик фаолиятдан олинган даромадлар». Ўз.Р. АВ томонидан 1998 йил 26 августда рўйхатга олинган, № 483.
5. БҲМС № 21 «Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома». Ўз.Р. АВ томонидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатга олинган, № 1181.
6. Штурмина, О. С. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: учебное пособие. – Ульяновск: УлГТУ, 2010. – 247 с.
7. Международные стандарты финансовой отчетности: учебное пособие/ коллектив авторов; под ред. Н.Г. Сапожниковой. — М.: КНОРУС, 2016. -368 с.